

تحلیل و تبیین عوامل اثرگذار در آمایش سیاسی فضاهای شهری

سعید آزادی

^۱ کارشناسی ارشد علوم سیاسی، شهرداری خرم‌آباد

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش عوامل اثرگذار در آمایش سیاسی فضاهای شهری تدوین شده است. روش بکار گرفته شده تحلیلی مبتنی بر منابع اسنادی- کتابخانه‌ای است. در راستای تبیین این موضوع، به کارگیری ظرفیت‌ها و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت مناطق کشور و ضرورت توجه به همه ظرفیت‌ها و ابعاد به صورت نظام‌وار یکی از اهداف و ضرورت‌های توجه اسناد توسعه ملی و استانی می‌باشد؛ در این بین، با توجه به تأکیدات اسناد توسعه‌ای^۱ مبنی بر رویکرد توازن منطقه‌ای^۲، تغییر و تحولات مکانی- فضایی^۳ این گستره جغرافیایی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی از اهم اولویت‌ها و اقداماتی می‌باشد که بایستی مورد توجه سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: آمایش سیاسی، اثرگذاری، عوامل، شهر

-برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به: اسناد توسعه ملی و استانی نظیر سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، سیاست‌های کلی آمایش سرزمین، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، برنامه^۱

های توسعه کشور، نظریه پایه توسعه استان، چشم‌انداز توسعه مناطق نه‌گانه آمایش سرزمین، مطالعات طرح آمایش استان و ...

-در حال حاضر با توجه به اهمیت و الزام بر نامه ششم توسعه کشور مبنی بر بکارگیری رویکرد آمایش سرزمین در فرآیند و فرآورده برنامه و اسناد آن، توازن منطقه‌ای به عنوان یکی از^۲

موضوعات مهم و کلیدی در این برنامه می‌باشد برای اطلاع بیشتر مراجعه شود به: برنامه پنجساله ششم توسعه کشور

^۳- Spatial Change

۱- مقدمه

ایران سرزمینی وسیع است که تنوع و تکثر وجه غالب آن را تشکیل می‌دهد. چنین تنوع و تکثری هم از ابعاد طبیعی و اکولوژیکی نمایان است و هم از ابعاد اجتماعی، فرهنگی، قومی و پیشینه تاریخی. در این راستا، دستیابی به اهداف کلان توسعه ملی، بدون توجه به ویژگی‌های منطقه‌ای و سیاست‌گذاری مناسب امری تقریباً غیرممکن است و موجب غیراجرایی و غیرعملیاتی شدن راهبردهای کلان توسعه ملی می‌شود. در این بین، زمینه سازی جهت ایجاد تحولات مکانی فضایی، منوط به عینیت یافتن الزامات و زمینه‌های سیاست‌گذاری مناسب جهت بهره‌برداری بهینه از قابلیت‌های سرزمینی است، از این رو بایستی خاطر نشان ساخت که فرآورده سیاست‌گذاری مناسب نیازمندی به فرآیندی مشارکتی و مبتنی بر اصول حکمروایی شایسته منطقه‌ای است که این فرایند و فرآورده نیز نیازمند طراحی و به‌کارگیری الگویی توسعه‌ای مبتنی بر اصول توسعه پایدار شهری، جهت اثرگذاری بر ساختار و سازمان فضائی مناطق شهری می‌باشد تا بتواند زمینه عینی و عملی توسعه و توازن منطقه‌ای را به همراه داشته باشد.

در این راستا توجه به تنوع محیطی و اکولوژیکی کشور، تنوع قومی و پیشینه تاریخی، نظام سیاست‌گذاری متمرکز، وجود سازمان‌ها و متولیان متعدد برنامه ریزی و اجرایی متفاوت در قلمرو سرزمینی از ملاحظات مهمی است که بایستی در طراحی آمایش سیاسی فضاهای شهری مد نظر قرار گیرد. افزون بر این، آنچه که در این بین بایستی مورد واکاوی قرار گیرد شناسایی و میزان اثرگذاری عوامل نارسایی‌های نظام سیاست‌گذاری توسعه شهری در ایران می‌باشد که می‌توان آنرا یک رخداد نامطلوب در گسترده جغرافیای مناطق ایران قلمداد نمود در این بین، این رخداد می‌تواند معلول عوامل متعدد در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی فضایی باشد که پیامدهای نامطلوبی در سطوح و مقیاس گوناگون ملی، منطقه‌ای، ناحیه‌ای و نقطه‌ای داشته باشد بر همین منوال، فقدان جایگاه مدون و مشخص قانونی، فقدان رویکرد نظری مشخص، تعریف نادرست منطقه، نبود نهاد و یا سازوکار نهادی مشخص، افق زمانی نامناسب سیاست‌گذاری‌ها، تسلط ساختار بخشی، عدم پیوستگی نظام سیاست‌گذاری‌ها و راهکارهای اجرایی سطوح مختلف، عدم تفکیک وظایف نهادهای سیاستگذار وجود قوانین مختلف اثرگذار در سیاست‌گذاری منطقه‌ای و... از جمله عوامل نارسایی‌های نظام سیاست‌گذاری در آمایش فضاهای شهری به شمار می‌رود. در این راستا ضرورت احصا عوامل موثر در تبیین و تحلیل عوامل موثر در آمایش فضاهای ضرورت اندیشه‌ای و عملیاتی دارد.

مبانی نظری - اندیشه‌ای

آمایش سرزمین همان برنامه‌ریزی فضایی^۴ است که اگر در فضای مشخصی عمل شود، همراه آن مقیاس فضایی مربوطه گفته می‌شود (صرافی، ۱۳۹۳: ۱۷) و مقوله محوری در آن تنظیم رابطه متقابل بین انسان، فضا، فعالیت (ضوابط ملی آمایش سرزمین، ۱۳۸۳؛ دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، ۱۳۸۸؛ سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۸؛ فولادی، ۱۳۹۳؛ آرامی، ۱۳۹۳؛ آل‌یاسین، ۱۳۹۳؛ شریف‌زادگان، ۱۳۹۳؛ شریعت‌زاده، ۱۳۹۳؛ توفیق، ۱۳۸۴؛ تقی‌زاده، ۱۳۸۸)، هویداکردن مسئولیت خاص هر منطقه براساس توانمندی‌ها و قابلیت‌های منطقه‌ای (خنیفیر، ۱۳۸۹: ۹) و مدیریت توسعه فضا به‌عنوان عامل یکپارچگی، هم‌افزایی و تعادل بخشی برای مجموعه اقدامات توسعه در قلمروی کشور و در رقابت‌پذیری/همیاری با قلمروهای مجاور است و به‌صورت مشکل‌سوز^۵ (بازتابی^۶)، آینده‌سوز^۷ (پیش‌نگرانه^۸)، آرمان‌سوز^۹ (بینش‌ورانه^{۱۰}) مطرح شده است (صرافی،

4- Spatial Planning

5 -Problem- oriented

6 -Reactive

۱۳۹۳: ۱۷). توسل به این نوع رویکرد به امید بهبودبخشیدن به نظام ناکارآمد برنامه‌ریزی سنتی، جایگزینی بهینگی به جای بیشترین (عظیمی بلوریان، ۱۳۸۵: ۱۲). بهبود وضعیت افراد و مکان‌ها صورت گرفته است. در همین چارچوب، این نوع رویکرد از برنامه‌ریزی گام‌به‌گام به سوی برنامه‌ریزی تخیلگرا^{۱۱} (تصویرسازی) و فراگیرتر^{۱۲} پیش رفته است. فرآورده این نوع برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بر پایه سه رکن اصلی خلق ثروت^{۱۳}، (رشد)، حفظ ثروت^{۱۴} (حفاظت)، توزیع ثروت^{۱۵} و در سطوح و مقیاس‌های مختلف فضایی (مقیاس اتحادیه تا مقیاس محلی) و در ابعاد مختلف رقابت‌پذیری اقتصادی^{۱۶}، انسجام اجتماعی^{۱۷}، پایداری محیطی^{۱۸}، حکمروایی قلمرویی^{۱۹} و برنامه‌ریزی فضایی^{۲۰} است.

رویکرد آمایش سرزمین را می‌توان "ادراک عینی و فضایی زبان سرزمینی" نامید این نوع رویکرد با الزام به به‌کارگیری رویکرد یکپارچگی قلمرویی، سازمانی، سیاستی و بخشی، سعی در فراهم سازی دقت در ترکیب و تجزیه مولفه‌های سازمان فضایی را دارد. هدف از نوشتار حاضر تحلیل همسویی و همراستایی وضعیت توسعه منطقه‌ای مبتنی بر شاخص‌ها با مولفه‌ها و اصول آمایش سرزمین است. رسالت آمایش سرزمین با تاکید بر اصول آمایش سرزمین نظیر؛ محرومیت‌زدایی از مناطق، رفع نابرابری-ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۶: ۷۱). یکپارچگی قلمرویی، بخشی، سازمانی (کید ۲۱)، بهره‌گیری از قابلیت‌های استان‌ها و مناطق (قانون اساسی، ۱۳۶۸: ۳۲؛ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۴: ۱) و رفع آشفتگی‌های فضایی است تا از این طریق بتوان ضمن چاره‌جویی و حل مسائل لاینحل و مبتلا به استان، سبب ساماندهی سازمان فضایی مطلوب و محقق شدن چشم‌انداز توسعه فضایی گردد. در این راستا، تبیین تئوریک مساله، نیازمند دستیابی به یک چهارچوب نظری مناسب است؛ بنابراین انتخاب مناسب‌ترین تئوری (رویکرد) توسعه از میان تئوری‌های توسعه پایدار، یکی از گام‌های راهبردی محسوب می‌شود (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۹۶: ۵۹۹). در همین چارچوب، بهره‌گیری از رویکرد آمایش سرزمین با تاکید بر مهندسی ترتیبات بهره‌وری بهینه از ظرفیت‌های اجتماعی و طبیعی (فولادی، ۱۳۹۳: ۴۵)، بهره‌گیری بهینه از منابع و ظرفیت‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی سرزمین (مرکز ملی آمایش سرزمین، ۱۳۸۵: ۶۴)، مدیریت توسعه قلمروئی و هماهنگ کردن پیامدهای فضائی سیاست‌های بخشی (اتحادیه اروپا، به نقل از صرافی) اجتناب‌ناپذیر بوده و شناخت مفاهیم توسعه‌ای نظیر؛ فضا که عینتی حاصل از نقش‌پذیری و اثرگذاری انسان در مکان است (سعیدی، ۱۳۸۸: ۹) و فضای توسعه به عنوان منبعی کمیابی که نیازمند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در راستای تخصیص بهینه و منطبق با منافع همگانی است اولویت دارد (صرافی، ۱۳۹۳: ۱۴). آمایش سرزمین با بهره‌گیری از رویکردها، اصول و مولفه‌های نظیر؛ مدیریت توسعه

7 - Future- oriented

8 - Proactive

9-Goal- oriented

10 -Visionary

11 - Imaginative

12- Inclusive

13 -Create Wealth

14 - Retain Wealth

20- Distribute Wealth

15 - Distribute Wealth

16 - Economic competitiveness

17 - social cohesion

18 - Environmental sustainability

19- Territorial Governance

20 -Spatial Planning

21. kidd

قلمروئی^{۲۲} و هماهنگ کردن پیامدهای فضائی سیاست‌های بخشی^{۲۳} (اتحادیه اروپا^{۲۴}، به نقل از صرافی)^{۲۵}، هماهنگی و یکپارچه کردن ابعاد فضایی سیاست‌های بخشی در قالب استراتژی سرزمینی (UN, 2008). روابط میان بخش‌های گوناگون (افقی) و در سطوح متفاوت (عمودی) قلمروها (کیوز^{۲۶}، ۲۰۰۴). مشخص شدن حدتفضیل برنامه‌ریزی آمایشی (آرامی، ۱۳۹۴: ۴۳) یکپارچگی قلمرویی، بخشی، سیاستی، سازمانی (کید^{۲۷}، ۲۰۰۷)، دقت در ترکیب بخش‌ها و مناطق علاوه بر تجزیه آن‌ها (صرافی، ۱۳۹۳: ۱۱). مشارکت و توافق خردجمعی کنشگران توسعه فضایی (صرافی، ۱۳۹۴: ۱۲) تلاش دارد ضمن تحقق چشم‌انداز مطلوب، سازمان فضایی موجود را ترمیم و الگوی سازمان فضایی مطلوب را طراحی و تبیین نماید. در همین چارچوب، باتوجه به پیوند دوسویه و مکملی (عمودی و افقی) بین سطوح ملی، منطقه‌ای، ناحیه و محلی رویکرد آمایش سرزمین از یک سو و از سوی دیگر پیوند مکملی و بدون تعارض و تناقض بخشی این رویکرد، پیونددهنده بین بخش‌ها و مناطق توسعه‌ای است، تا از این منظر رسالت آمایش سرزمین که بر اصل دقت در ترکیب علاوه بر تجزیه می‌باشد را عملیاتی نمود. افزون بر این، این رویکرد، تلاش دارد به تخصیص و توزیع منابع و امکانات بخش عمومی در سطح مناطق پردازد و فرآیند هماهنگی بین بخشی و بین سطحی و مشارکت بخش خصوصی و سازمان‌های غیردولتی را تسهیل نماید (سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^{۲۸}، ۲۰۰۷). رویکرد آمایش سرزمین از طبقه‌بندی سیستم‌های برنامه‌ریزی مکانی در چهار سبک استفاده می‌کند: جامع-یکپارچه، منطقه‌ای-اقتصادی، کاربری اراضی و شهرسازی (سینسیا ترکجا^{۲۹}، ۲۰۱۲). این رویکرد، برنامه یا چشم‌اندازی بلندمدت (حدود بیست سال)، استراتژیک و فضایی برای توسعه سرزمین است^{۳۰} که در همه حال هسته اصلی تحقیقات علمی بوده است (میلیکا ماکسیس^{۳۱}، ۲۰۱۹). و به منظور سیاست‌گذاری فضایی بر فرآیندهای اساسی استقرار و اجرای برنامه‌ریزی عمودی بلندمدت با رویکرد یکپارچه تاکید دارد (آلبرت^{۳۲}، ۲۰۰۶، داودی و استرانگ^{۳۳}، ۲۰۰۷؛ کید و شو^{۳۴}، ۲۰۱۳، مورفیت^{۳۵}، ۲۰۱۱) افزون بر این بر هماهنگ‌سازی اثرات و سیاست‌های بخش‌های مختلف توجه اساسی دارد (نادین^{۳۶}، ۲۰۰۷). این رویکرد بر مبنای سه رکن اصلی خلق ثروت (رشد)، حفظ ثروت (حفاظت)، توزیع ثروت و در سطوح و مقیاس‌های مختلف فضایی (مقیاس اتحادیه تا مقیاس محلی) و در ابعاد مختلف رفابت‌پذیری منطقه‌ای، انسجام اجتماعی، پایداری محیطی، حکمروایی منطقه‌ای و برنامه‌ریزی فضایی ایفای نقش خواهد کرد (اداردو میدپروس^{۳۷}، ۲۰۱۶).

22. Territorial Development

23. Sectoral Policies

24. ESDP (European Spatial Development Perspective)

25. برای اطلاعات بیشتر در خصوص تعاریف، تفاسیر آمایش و سطوح فضایی آن رجوع شود به: مروری بر مطالعات آمایش سرزمین، دفتر مطالعات زیربنایی سازمان برنامه و بودجه کشور و

کلیات آمایش سرزمین، رضائی و آقازاده، ۱۳۹۳.

26. Caves

27. Kidd

28. OECD

29. Siniša Trkulja

30. National Strategic Spatial Development Planning/ Perspective

31. Milica Maksić

32. Albrechts

33 - Davoudi and Strange

34 - Kidd and Shaw

35. Morphet

36. Nadin

37. Eduardo Medeiros

روش شناسی پژوهش

روش پژوهش از نوع ترکیبی (اکتشافی-تبیینی) است. گردآوری داده ها بر اساس منابع اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است.

یافته‌های تحقیق

واکاوی و احصاء عوامل مؤثر در آمایش سیاسی فضاهای شهری

واکاوی پیشینه و مبانی نظری پژوهش عوامل مؤثر در آمایش سیاسی فضاهای شهری، بیانگر تعدد، تکثر عوامل و مؤلفه‌های اثرگذار در ایجاد، توسعه، ترمیم و پالایش و نگهداشت فضاهای شهری بوده است. در همین چارچوب بسته به نوع و مقیاس مؤلفه‌ها، طبقه‌بندی‌های و دسته‌بندی آن‌ها را می‌توان بر مبنای سطوح آمایش سرزمین (سطوح ملی، منطقه‌ای و استانی)، نوع مسئله (مسئله محور و آینده محور)، نهادی (قابلیت و فرصت)، فضایی (ایجاد و توسعه فضایی، ترمیم و پالایش فضایی، حفاظت و نگهداشت فضایی) تفکیک نمود. در این راستا با توجه به تعدد و تکثر عوامل متفاوت از یک سو و از سوی دیگر به منظور مشخص کردن میزان اجماع خبرگان موضوعی و موضعی در خصوص هر کدام از عوامل و میزان اهمیت هر کدام، تقلیل معیارها بر اساس میزان اهمیت آن‌ها صورت گرفته است، در این راستا، پرسشنامه دلفی در اختیار خبرگان و کارشناسان قرار داده شد و پس از اعمال نقطه نظرات خبرگان بیان شده است (جدول ۱).

جدول ۱: عوامل مؤثر در آمایش سیاسی فضاهای شهری

عوامل	علامت اختصاری	عوامل	علامت اختصاری
تکنولوژی‌ها و فناوری‌های نوین در فضاهای شهری آینده	C1	ارتقا و ایجاد شهر منطقه‌های سکونتگاهی	C10
گردشگری شهری	C2	نامشخص بودن نقش شهرها در تقسیم کار منطقه‌ای	C11
نداشتن رویکرد و رویه هویت برنامه‌ای در مناطق شهری	C3	الگوی مطلوب نظام سکونتگاهی شهری	C12
ارائه مشوق‌ها و جذب سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در توسعه شهری	C4	رعایت حقوق فضاهای شهری	C13
توسعه مراکز و مناطق دیجیتالی شهری	C5	افزایش نقش مشارکت شهروندان در توسعه شهری	C14
هم‌راستایی و تخصیص فرصت‌های داده‌شده متناسب با قابلیت‌های فضاهای شهری	C6	بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی شهرهای همکار	C15

عوامل	علامت	عوامل	علامت
عوامل	اختصاری	عوامل	اختصاری
برندسازی مکانی و معرفی آوازه مناطق شهری	C7	ارتقاء سطح عملکردی و خدماتی شهری	C16
برندسازی هویتی و نمادین فضاهای شهری	C8	فرصت سازی متناسب با قابلیت‌های گردشگری شهری	C17
تعریف نقش شهرها و شهر منطقه های در راهبری، تسهیل و پشتیبانی با کشورهای همسایه	C9	جانمایی شبکه همکار فعالیت شهری	C18

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

-خوشه‌بندی عوامل مؤثر در آمایش سیاسی فضاهای شهری

واکاوی و تحلیل عوامل مؤثر آمایش سیاسی فضاهای شهری

در این مرحله از فرآیند پژوهش، پس از مشخص شدن عوامل مطرح شده و تعیین میزان قدرت نفوذ و وابستگی هریک از هرکدام از عوامل در یکی از خوشه‌های چهارگانه ذیل طبقه‌بندی شده است (جدول ۲). یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از مجموع ۱۹ عامل، تعداد ۵ عامل در خوشه متغیرهای منفعل، تعداد ۳ متغیر در خوشه بینابین، تعداد ۴ متغیر در خوشه متغیرهای فعال و تعداد ۶ متغیر در خوشه متغیرهای کلیدی قرار گرفته است. این موضوع نشان‌دهنده تعدد و تکثر پیشران‌های کلیدی در موضوع آمایش سیاسی فضاهای شهری است. به عبارت دیگر از مجموع متغیرهای یاد شده ۳۱.۷ درصد از پیشران‌ها، پیشران‌های استراتژیک (کلیدی) شناسایی شده است (جدول ۲).

جدول ۲: خوشه‌بندی عوامل مؤثر در آمایش سیاسی فضاهای شهری

ردیف	نوع خوشه	ویژگی خوشه	فهرست عوامل هر خوشه	تعداد	نسبت به کل
۱	متغیرها منفعل	تأثیرگذار ی پایین و تأثیرپذیر ی بالا	رعایت حقوق فضاهای شهری افزایش نقش مشارکت شهروندان در توسعه شهری بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی شهرهای همکار توسعه مراکز و مناطق دیجیتالی شهری ارتقاء سطح عملکردی و خدماتی شهری	۵	۲۶.۳

15.7	3	گردشگری شهری نداشتن رویکرد و رویه هویت برنامه‌ای در مناطق شهری ارائه مشوق‌ها و جذب سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در توسعه شهری	تأثیرگذار ی و تأثیرپذیر ی کم	متغیرها ی بینابین	۲
21.05	4	هم‌راستایی و تخصیص فرصت‌های داده‌شده متناسب با قابلیت‌های فضاهای شهری برندسازی مکانی و معرفی آوازه مناطق شهری برندسازی هویتی و نمادین فضاهای شهری فرصت سازی متناسب با قابلیت‌های گردشگری شهری	اثرگذاری بالا و اثرپذیری کم	متغیرها ی فعال	۳
31.7	6	تکنولوژی‌ها و فناوری‌های نوین در فضاهای شهری آینده ارتقا و ایجاد شهر منطقه‌های سکونتگاهی نامشخص بودن نقش شهرها در تقسیم کار منطقه‌ای الگوی مطلوب نظام سکونتگاهی شهری تعریف نقش شهرها و شهر منطقه‌های در راهبری، تسهیل و پشتیبانی با کشورهای همسایه جانمایی شبکه همکار فعالیت شهری	قدرت اثرگذاری و اثرپذیری بالا	متغیرها ی استراتژیک ک (کلیدی) ۳۸)	۴
100	19	تعداد و درصد عوامل و پیشران‌ها			

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، مولفه‌هایی چون: تکنولوژی‌ها و فناوری‌های نوین در فضاهای شهری آینده، قابلیت‌های گردشگری شهری، ارائه مشوق‌ها و جذب سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در توسعه شهری، هم‌راستایی و تخصیص فرصت‌های داده‌شده متناسب با قابلیت‌های فضاهای شهری، بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی شهرهای همکار، تعریف نقش شهرها و شهر منطقه‌های در راهبری، تسهیل و پشتیبانی با کشورهای همسایه از مهم‌ترین ابعاد اثرگذار در آمایش سیاسی فضاهای شهری می‌باشند.

³⁸. Autonomous variables

منابع

۱. امور برنامه‌ریزی، نظارت و آمایش سرزمین، منطقه بندی آمایش سرزمین، ۱۳۹۶.
۲. آرامی، حسین (۱۳۹۳). تفاهم بر سر انتظارات از آمایش سرزمین، همایش آمایش سرزمین زیربنای توسعه، تهران.
۳. بابایی اقدم، فریدون؛ ویسی ناب، فتح‌الله؛ علی‌پور، خالد (۱۳۹۵). سطح‌بندی و تحلیل تطبیقی درجه توسعه یافتگی مورد شناسی: شهرستان‌های استان کرمانشاه، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای، دوره ۶ (۲۱)، ۹۵-۱۱۲.
۴. پورمحمدی، محمدرضا؛ رنجبرنیا، بهزاد، ملکی، کیومرث؛ شفاعتی، آرزو (۱۳۹۱). تحلیل توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی، ۲ (۱)، ۱-۲۶.
۵. خاکپور، محمد؛ محمدی، چنور؛ داوری، الهام؛ اکبری، مجید (۱۳۹۸). بررسی وضعیت شاخص‌های توسعه در شهرستان‌های کرمانشاه با استفاده از تکنیک ادغام، فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۷ (۵۶)، ۷۳-۹۰.
۶. دانشنامه مدیریت شهری و روستایی (۱۳۸۸). سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
۷. درویشی، هدایت؛ اکبری، مجید؛ احترامی، تینا (۱۳۹۷). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل موثر بر نارسایی‌های نظام سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای در ایران: ارائه مدل ساختاری - تفسیری، فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۵ (۹۶)، ۲۶۴-۲۳۷.
۸. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۹۶). رهیافت جدید منطقه‌ای برای برون رفت از چالش‌های سکونتگاه‌های انسانی، نشر تیسرا، ۵۹۰-۶۱۸.
۹. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۶). قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، تهران.
۱۰. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۸۸). شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته، مصوبات هیات دولت.
۱۱. سعیدی، عباس (۱۳۸۸). محیط، فضا و توسعه بحثی در ضرورت توسعه یکپارچه روستایی-شهری، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۱.
۱۲. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغیه رهبر معظم انقلاب (۱۳۹۲). سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، تهران.
۱۳. سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغیه رهبر معظم انقلاب (۱۳۹۰). مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران.
۱۴. صرافی، مظفر (۱۳۷۷). مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، نشر سازمان برنامه و بودجه کشور، امور آمایش و توسعه منطقه‌ای، ۱-۱۴.
۱۵. صرافی، مظفر (۱۳۹۳). آمایش سرزمین چستی و چرایی، همایش آمایش سرزمین زیربنای توسعه، تهران.
۱۶. ضوابط ملی آمایش سرزمین (۱۳۸۳). سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، امور آمایش و توسعه منطقه‌ای، تهران.
۱۷. فولادی، محمدحسین (۱۳۹۳). برنامه ششم و آمایش سرزمین، همایش آمایش سرزمین زیربنای توسعه، تهران.
۱۸. فولادی، محمد حسن (۱۳۹۳). طرح تهیه نظام یکپارچه برنامه‌ریزی و مدیریت سرزمین، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی.
۱۹. ملکی، سعید؛ علیزاده، هادی؛ دامن باغ، صفیه (۱۳۹۴). تحلیلی بر وضعیت توزیع و خوشه‌بندی توسعه یافتگی منطقه‌ای در استان کرمانشاه، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۵ (۱۷)، ۱۱۵-۱۲۸.
۲۰. مهندسین مشاور نقش جهان پارس (۱۳۹۴). طراحی الگو و تدوین راهبردهای کاهش عدم تعادل‌های استانی به کارفرمایی امور آمایش و توسعه منطقه‌ای، سازمان برنامه و بودجه کشور.
۲۱. نظم‌فر، حسین؛ علی بخشی، آمنه؛ اختر، سهیلا (۱۳۹۴). تحلیل فضایی توسعه منطقه‌ای استان کرمانشاه با استفاده از مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۵ (۳۶)، ۲۲۹-۲۵۲.

22. Albrechts, L. (2006). Bridge the Gap: From Spatial Planning to Strategic Projects, *European Planning Studies*, 14 (10), 1487–500.
23. Davoudi, S. (2006). Evidence-based Planning: Rhetoric and Reality, *disP—The Planning Review*, 42 (165), 14–24.
24. Davoudi, S. , & Strange, I. (2007). *Conceptions of Space and Place in Strategic Spatial Planning*. London, UK: Routledge.
25. Kidd, S. , & D. Shaw. (2013). Reconceptualising Territoriality and Spatial Planning: Insights from the Sea, *Planning Theory & Practice*, 14 (2), 180–97.
26. Maksic, M. (2019). Governance Capacity of the City of Niš, Serbia, in the Spatial Planning Process, *Journal of Planning Education and Research*, 1–14.
27. Morphet, J. (2011). *Effective Practice in Spatial Planning*. London, UK: Routledge.
28. Nadin, V. (2007). The Emergence of the Spatial Planning Approach in England, *Planning, Practice & Research*, 22 (1), 43–62.
29. Trkulja, S. , Tomic, B. , & Zivanovic, Z. (2012). Serbian Spatial Planning among Styles of Spatial Planning in Europe, *European Planning Studies* 20 (10), 1729-1746